

ВПЛИВ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА СУЧАСНИЙ СТАН ЗАБУДОВИ В КУЛЬТУРНО-ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ КИЄВА

Тетяна Товстенко

УДК 711.4:304.4(477-25)

У статті подано приклади окремих виявів особливостей етнокультурної спадщини в сучасній архітектурі й містобудуванні Києва.

Ключові слова: етнокультурна спадщина, топоніміка, архітектура, містобудування, стильові особливості, ансамблі, споруди.

This article is devoted features of the ethnical cultural legacy into the modern architecture and planning of Kyiv.

Key words: ethnical cultural legacy, ensemble, building, architecture, planning, stylish feature.

На сьогодні культурно-інформаційний простір багатьох історичних міст України перебуває в досить складному становищі. Особливо яскраво це простежується на прикладі Києва. Вирішальним суб'єктом при розміщенні нового будівництва, визначенні його висотності виступає не архітектор, а інвестор, який на перший план висуває економічні вигоди та престижність переосвоєння історичної частини міста, нехтуючи при цьому духовними потребами суспільства, навіть архітектурно-будівельними нормами, особливо інсоляцією не тільки існуючої забудови, але й нових споруд. На грані допустимого вирішують і конструктивну стійкість нової забудови. Такий підхід до містобудування призводить до дисгармонії та нівелювання історичного середовища.

Обличчя Києва швидко змінюється. Втрачається його значення як старовинного міста Київської Русі-України, порушується домінуюча роль ансамблів Софії Київської та Києво-Печерської лаври. Дисгармонію вносять передовсім такі об'єкти, як будинок на вулиці Кловській, що «читається» поруч із дзвіницею Києво-Печерської лаври при огляді її з Дніпра й Лівобережжя; будівля на вулиці Гончара, яка дисгармоніє з ансамблем Софії Київської, готелі «Хайят» на Софійській та «Інтерконтиненталь» на Михайлівській площах. Будівництво споруди над станцією метро «Театральна» і споруда у дворі напроти Націо-

нальної опери України руйнують цілісність історичного середовища вулиці Богдана Хмельницького. Викликає побоювання можливість знищення садиби художника О. Мурашка на вулиці Мала Житомирська, 14 та інші.

Однак в сучасному культурно-інформаційному просторі Києва, як і інших історичних міст, зокрема в містобудуванні й архітектурі міста, усе ще яскраво виявляються риси етнокультурної спадщини. Перш за все вони віддзеркалені в топоніміці міста. Якщо розглянути його план, то побачимо, що до нашого часу збереглися назви історичних місцевостей, які відтворюють у тій чи іншій мірі їхні етнологічні характеристики: Аскольдова могила, Бессарабка, Видубичі, Куренівка, Добрий шлях, Лук'янівка, Гончари-Кожум'яки, Печерськ, Пріорка, Татарка та інші; назви вулиць, що свідчать про розміщення садиб певних етнічних груп та конфесій (Лютеранська, Костьольна, Михайлівська, Софійська, Трьохсвятительська, Стрілецька, Рейтарська тощо).

Етнокультурні вподобання, притаманні певним етнічним групам, простежуються в стильових рисах архітектури цілих фрагментів історичної забудови, окремих споруд, особливо культових, і постають у проектах деяких сучасних творчих архітектурних колективів.

Аскольдова могила — складова частина історичної місцевості Печерськ, яка лежить між

Дніпровським узвозом, вулицею Івана Мазепи і Маріїнським парком. В епоху утворення Київської Русі-України тут був центр [6]. Ця місцевість ще мала назву «урочище Угорське», де проживали угри, частина яких залишилася під час переходу по Дніпру; існували також укріплені «угорські ворота».

За літописом, 882 року тут убили першого русько-варязького князя Аскольда (у християнстві — Миколай) і князя Діра [10]. Саме тут і поховали Аскольда.

Як пам'ять про князя на цьому місці спорудили церкву Святого Миколая, у якій таємно збиралися християни в той час, коли князь Володимир відроджував язичество. В Аскольдовій церкві поховано й княгиню Ольгу, пізніше її останки перенесли до Десятинної церкви.

У 1036 році при Аскольдовій церкві заснували один з найстародавніших монастирів — чоловічий Пустинно-Микільський. Поряд містилися княжі тереми, зокрема двір княгині Ольги на Угорському, пізніше, у XV ст., — замські палаци володарів міста в литовські часи.

У XII ст. на місці злиття доріг у Берестово і на Печерськ був похований тесть князя Святополка Ізяславовича — половецький хан Тугорхан [6].

У 1690–1693 роках коштом гетьмана І. Мазепи на горі, на місці виноградників, де в XI ст. був жіночий Миколаївський монастир, звели кам'яний Микільський собор — шедевр українського бароко. Автором його був московський архітектор Й. Старцев, хоча прізвище, як стверджує К. Шероцький, ще не свідчить, що він був великоросом. На той час у Москві проживало чимало українців, прізвища яких переробляли на московський кшталт.

У 1713 році за ініціативою київського генерал-губернатора, князя Д. Голіцина, на цій території (на місці дерев'яної, що стояла посеред лісу) збудували кам'яну церкву. Вона також зведена на честь св. Миколая і названа за формою купола Слупською, за іншою версією — напроти цієї церкви в XVII ст. стояв кам'яний стовп з образом св. Миколая [6]. На місці входу в церкву були руїни палацу, мож-

ливо, князя Симеона Омельковича, які позначені на плані Кальнофойського (1638).

У 1715 році сюди перевели монастир з Аскольдової могили. У 1810 році, на місці дерев'яної, на Аскольдовій могилі збудували кам'яну церкву (архіт. А. Меленський), яка збереглася до нашого часу. Поряд містилося кладовище київських аристократів (були поховані артисти М. Соловцов, М. Глібова, колекціонер київських старожитностей В. Тарновський, професор медицини Мерінг та ін.). У 1831 році чоловічий монастир передали інженерному відомству, а церкву відвели під Військовий собор.

У 1930-х роках обидва храми — Військовий Микільський і Слупський Микільський (Малий Микільський монастир) — були зруйновані. У 1935 році ліквідували кладовище. Натомість у передвоєнні роки сформували нову композиційну основу цієї території. За проектом розпланування та забудови кварталу, між сучасною Арсенальною площею та частиною території колишнього Слупського Микільського собору в 1933–1940-х роках звели престижний п'яти-шестиповерховий житловий комплекс (архіт. Й. Каракіс). Ця забудова була лише частковим утіленням проекту планування кварталу, де передбачався благоустрій Арсенальної площі, що включав організацію бульвару з оглядовою площадкою на схилі і простори Дніпра та продовження нижньої алеї під вулицею І. Мазепи.

У 1962–1965 роках на території колишнього Військового Микільського собору, частково на місці його трапезної, звели Палац піонерів та школярів (нині — Київський міський палац дітей та юнацтва; архіт. А. Мілецький, Е. Більський, інж. О. Печенов, Л. Лівнович, худ. А. Рибачук, В. Мельниченко, скульп. В. Бородай; Державна премія СРСР за 1967 р. [7]) — композиційна основа площі Слави. На жаль, варіант зі збереженням трапезної партійні органи відхилили.

У 1982 році поряд з Палацом піонерів та школярів, частково на місці дзвіниці Військового Микільського собору, звели готель «Салют» (архіт. А. Мілецький, Н. Слогодська,

Контрактовий ярмарок у Києві. ХІХ ст.

В. Шевченко, інж. Я. Шамес, С. Сирота, Е. Фурманов).

У 2010–2011 роках на місці фундаментів головного храму Військового Микільського монастиря, усупереч пропозиціям НДІТІАМу (архіт. Т. Товстенко), спорудили висотний будинок, що знищив надію на відтворення цього шедевра архітектури в стилі українського бароко.

Бабин торжок — центральна частина міста Володимира (Верхнє місто). Розміщений між сучасною вулицею Володимирською, вулицею і провулком Десятинним та Андріївською церквою. Назва походить від площі, що лежала між дворами княжих палаців Володимира й Ольги і Десятинною церквою, яку звів князь Володимир після свого хрещення в Херсонесі на місці, де були замучені двоє варягів-християн — Іоанн і Федір — як жертва язическому богу Перуну. Площа слугувала для торгівлі й народних віче. Тут князь Володимир поставив привезені з Херсонеса жіночі статуї (дів), імовірно, античні, і чотири мідні скульпту-

ри коней (квадриги). Від цих статуй, які викликали здивування киян, Десятинний храм іменували ще церквою «Богородиці у Дівів», а площу — «Бабин торжок». На місці Андріївської церкви стояли ідоли — язическі боги. Це місце мало назву «Перунів горб».

Після прийняття князем Володимиром християнства на цьому місці встановили хрест і ікони [6]. У 988 році на «Перунівому горбі» спочатку збудували церкву Святого Василя. Тут було засновано ще Андріївський (Янчин) монастир. У 1215 році на місці Васи́лівської церкви, що на той час зруйнувалася (або згоріла), було зведено церкву на честь Воздвиження Хреста апостолом Андрієм Первозванним, яку 1724 року знищила буря. Лише 1744 року, з нагоди приїзду Єлизавети Петрівни до Києва, заклали нову церкву, яку звали в 1749–1754 роках у стилі українського бароко (архіт. Б. Растреллі, керівник будівельник робіт І. Мічурін).

У 1937 році на цій території спорудили історичний музей (архіт. Й. Каракіс). У 1985–

1986 роках на території міста Володимира створили історико-археологічний і архітектурний комплекс «Парк-музей “Стародавній Київ”», а також Пейзажну алею вздовж лінії оборонних укріплень (керівник А. Мілецький, науковий консультант П. Толочко) [11].

Бессарабка розміщена в районі Бессарабської площі. Відома з кінця ХVІІІ ст., коли було знайдено джерело. Потім побудували басейн, а пізніше — виник базар. Назва місцевості, за однією з версій, походить від того, що тут торгували селяни з Бессарабії (Молдова) та Південної України. За іншою версією, — від побутової назви зайшлих людей, які оселялися в халупах поблизу Крутого спуску. Кияни їх називали «бессарабами». Наприкінці ХVІІІ — на початку ХІХ ст. на спуску містилася кінна поштова станція. У 1830–1840-х роках цю місцевість включили в межі міста. На розі вулиці Хрещатик і Бессарабської площі стояв приватний будинок архітектора В. Беретті з трактиром і номерами для приїжджих. У 1846 році в цьому будинку поселився Т. Шевченко. Пізніше звели готель «Національ». У 1844–1847 роках на протилежному боці площі в будинку Сухоставського мешкав І. Костомаров. У 1880–1890-х роках місцевість забудовували кам'яними будинками, більшість з яких збереглася до нашого часу. Між вулицями Басейна й Хрещатик побудували готелі «Оріон» і «Берлін» (1894–1901, архіт. А. Краус).

У 1910–1912 роках постав Бессарабський критий ринок (архіт. Г. Гай) у стилі українського модерну. У повоєнні роки на розі вулиці Хрещатик і Бессарабської площі звели новий житловий будинок за № 29 з елементами стилю українського бароко (1952, архіт. А. Добровольський, Б. Примаєв, В. Ладний), що завершив будову непарного боку Хрещатика.

У 2000-х роках виконали комплексну будову й реконструкцію Бессарабського кварталу, складовою частиною якого стали колишні готелі «Оріон» і «Берлін». Нова архітектура кварталу виконана в стилі замкової архітектури

в поєднанні з рисами українського архітектурного модерну (архіт. В. Чекармар'єв, В. Жежерін, Ю. Серьогін, О. Коваль (нове будівництво), А. Антонюк, В. Смірнов, А. Шульгач, А. Рожков (реконструкція), інж. І. Гордєєв, О. Костовецький, О. Заєць) [7].

Берківці розміщені вздовж вулиць Берковецької, Газопровідної, Синьоозерної, Стеценка. Назву місцевості тлумачать по-різному: походить від давньослов'янського слова «бір» — фортеця, укріплення; «бірка» — вівця — дає можливість припустити, що тут існувало монастирське пасовище; «ціпок із зарубками», який за часів Київської Русі-України мали збирачі податків. Імовірно, що тут і мешкали збирачі податків. З 1923 року хутір приєднано до меж Києва.

Біскупщина лежала в північній частині Подолу — між вулицями Спаською, Ярославською і Житньоторзькою площею. Із середини ХVІ ст. нею володів католицький єпископ (біскуп). Після 1654 року перейшла до Київської православної митрополії.

Видубичі — схил гори між Наддніпрянським шосе і Звіринцем. За легендою, саме тут (перед горою) випірнув ідол язического бога Перуна, якого, за наказом князя Володимира, скинули в Дніпро після хрещення Русі. За літописами, язичники, супроводжуючи Перуна, проливали сльози, вигукуючи: «Видибай, наш боже, видибай». У 1070 році князь Всеволод Ярославович заклав першу кам'яну церкву Видубицького монастиря — Чуда архістратига Михаїла. У 1699 році спорудили головну — Георгіївську — церкву цього монастиря. Поряд збудували трапезну Преображенської церкви. Фундатором обох церков був стародубський полковник Михаїл Міклашевський. Зі слів Гизеля, монастир заснований першим київським митрополитом Михаїлом як пам'ять про те, що архістратиг Михаїл, який скинув з неба Сатану, допоміг його зігнати з Дніпровської гори. Припускають, що до кам'яної церкви тут існувала дерев'яна [10]. За дзвіницею Видубицького монастиря, за кам'яною огорожею, лежить

Троїцький Іонівський монастир, заснований 1864 року інокком Іоною.

Дарниця — частина лівобережжя м. Києва. Назва походить від давньоруського слова «дарнь», що означає «в дарунок». Очевидно, що ці землі були комусь подаровані. У 1509 році місцевість згадана в переліку володінь Києво-Печерського монастиря і Микільської церкви. У 1765–1769 роках тут існував Дарницький хутір. У другій половині XIX ст., після будівництва залізниці Київ-Полтава, почалося масове заселення цієї території. З 1896 року маємо згадки про Стару і Нову Дарницю. Стара Дарниця міститься між вулицями Лохвицькою, Бакинських комісарів і залізницею. Центральна вулиця — Празька. Наприкінці XIX ст. тут було селище залізничників. На сьогодні район має значний відсоток малоповерхової забудови. Нова Дарниця розміщена між Харківським шосе, залізницею і Парком партизанської слави. З 1896 року відома як дачне поселення. Під час війни її майже повністю знищили. Нині тут виросли новий житловий масив, промзона, приватна забудова. З 1923 року Дарницю введено до меж Києва [2].

Добрий Шлях. За переказами, ця історична місцевість дістала назву від побажань доброї дороги чумакам, що від'їздили до Криму. Шлях відомий із другої половини XIX ст.

Добрий Шлях розміщений між Цимбаловим яром і Голосіївським лісом [2].

Замкова гора — гора над Подолом, між Андріївським узвозом, Гончарами-Кожум'яками, Житнім ринком і Фролівським монастирем. За литовських часів тут стояв замок — фортифікаційні укріплення. Має також назви «Кисилівка», від прізвища київського воєводи Адама Киселя (1580–1653), «Фролівська», оскільки під нею було споруджено Фролівський монастир, а на горі містилося його кладовище.

Звіринець розкинувся між Печерськом, Видубичами, Телічкою і Чорною горою, простягається вздовж бульвару Дружби народів, вулиць Bastiонної, Звіринецької, Мічуріна, Старонавод-

ницької. Назва відома із часів Київської Русі-України як місце полювання київських князів на диких звірів. З X ст. тут містилася одна з резиденцій київських князів — Красний двір, були Звіринецькі печери з печерним монастирем, зруйнованим у 1096–1097 роках половцями.

Після монгольської навали існувало Звіринецьке селище, що належало Видубицькому монастиреві. З XIX ст. відкрито Звіринецьке кладовище. У 1810 році стояла Звіринецька фортеця. У 1918 році, унаслідок вибуху на військовому складі, укріплення майже зруйнувалося, пошкоджено і Храм-меморіал на честь Святителя Миколая Чудотворця (архіт. В. Риков, П. Фетисов).

На сьогодні територію інтенсивно забудовують висотними спорудами.

Китаїв лежить між Багриновою горою, Корчуватим і Мишоловою. Назва походить від тюркського, поширеного серед східних слов'ян, слова «китай» — стіна, фортеця. Збереглися залишки городища IX–X ст., укріплення і печерних келій часів Київської Русі-України. У XIV ст. тут засновано Китаївський монастир, так звана Китаївська пустинь. Із XVII ст. він був підпорядкований Києво-Печерській лаврі. У 1763–1768 роках звели Троїцьку церкву (архіт. С. Ковнір). Пізніше збудували дзвіницю та келії (не збереглися). Нині тут діє чоловічий монастир [2].

Кожум'яки, Гончарі, Дегтярі — у минулому історичні місцевості, слободи. На сьогодні назви побутують лише в найменуваннях урочищ і вулиць. За легендою, тут мешкав Кирило (Микита) Кожум'яка, який переміг у двобої Змія-Людоджера і врятував киян від загибелі. Образ Змія уособлювали кочові народи — вороги Русі-України.

Перша документальна згадка про кушнірський цех, до якого входили і кожум'яки, датована 1516 роком, про що свідчать і археологічні знахідки на вулиці Воздвиженській, 13в [3; 5].

Перші відомості про поселення кожум'як за замком на землях домініканців, поряд з монастирською цегельнею, подав П. Розвидовський [4]. Тут із другої половини XVII ст.

існувала реміснична слобода. В Універсалі 1672–1679 років гетьмана І. Самойловича зазначено, що населення Кожум'яцької слободи переведене з-під юрисдикції козацької старшини під магістратську.

На планах 1695, 1782 і 1819 років зображено в ярах між горами Старокиївською, Замковою і Щекавицею кілька слобідських вулиць та житлову забудову вздовж ручаю Киянки. На плані 1695 року — Кожум'яцьку браму на місці сучасної Житньоторзької площі, що вела з Кожум'яцької слободи на Поділ.

Із другої половини XVII ст. були заселені віддалені верхні відроги ярів, де виникла **Гончарна слобода**. Гончарні цехи існували до початку XIX ст.

У 1747 році на майбутній Кожум'яцькій площі, у місці з'єднання Кожум'яцького яру з Кудрявською долиною, ремісники власним коштом звели дерев'яну Хрестовоздвиженську церкву. Кожум'яцька площа й береги Киянки, як свідчать археологічні дослідження, були на той час заболочені.

У 1988–1992 роках археологи виявили залишки дерев'яної труби й жолоби дренажу, що діяв тут у XVII ст., за допомогою якого відводили воду із численних джерел, а також залишки дерев'яних замошень і мостів через Киянівський ручай. Археологи дослідили і міст на перехресті сучасних вулиць Гончарної та Воздвиженської. Про те що ця місцевість була заселена українцями, свідчать прізвища власників садиб. Згідно «Відомостей обліку дворів по Старому Києву та Подолу» (1784) й експлікації до плану Кожум'як (1817) тут були розміщені двори гончарного цехмістра Л. Іващенко (№ 2051), М. Стовпниченка (садиби № 2008 і № 2010), С. Кожум'яченка (№ 2028). У слободі проживали й прості гончарі: А. Багай (№ 1769 і № 1974), П. Компанієць (№ 1595), Є. Шупель (№ 2050), С. Дубинка (№ 1912).

У 1790 році Кожум'яцька слобода відійшла до Верхнього Києва.

Нині вулиці забудовують три- і чотирьоповерховими будинками, в архітектурі яких використані стильові особливості українського

Церква Святих Бориса і Гліба (архіт. В. Жежерін). Київ, Теремки II. 2008

**Георгіївська церква
(фундатор М. Міклашевський).
Київ, Видубицький монастир. 1696**

бароко й модерну. Забудова району викликає суперечливі враження за своїм масштабом і перенасиченням декору. Найвдалішою є забудова на вулиці Кожум'яцькій, 10–22. У декорі будинків використані фігурні картуші, декоративні пілястри, напівколонки, багатопрофільне облямування вікон. Ріг вулиці підкреслений баштами (архит. В. Шкrogаль та ін.).

Княжий затон міститься на Позняках. Відомий із XVII ст. Слово «затон» — затока р. Дніпра. Тут, імовірно, відпочивали князі.

Куренівка зберегла свою назву із середини XVII ст. На ній розміщувалися курені Київського коша (мабуть, полку) [2]. К. Шероцький згадує, що на цій території були сторожові козацькі курені [6]. Куренівку заселяли козаки, селяни-утікачі. Козаки не платили державних податків і не виконували феодалних повинностей, тому не входили до реєстру міського населення [1, с. 242].

Куренівка на той час була передмістям Києва. Наприкінці XVIII ст. населення Куренів-

ки перевели до рангу державних «економічних» селян, що сплачували податки на землю. З давніх-давен тут виготовляли цеглу жовто-білого кольору, з якої зводили будинки Києва. Із цієї цегли побудовані університет, фортеця та інші об'єкти. Колись Куренівка славилася відомою цегельнею Гудими-Левковича; 1870 року працював цукровий завод графа Браницького, який згорів. Не зберігся також будинок Присутствених місць, збудований 1826 року за проектом архітектора А. Меленського. Будівля мала високі архітектурно-художні характеристики. Одним з найбільш виразних будинків, що збереглися до нашого часу, є міське училище ім. М. Грушевського (1909–1911, архит. В. Кричевський, Є. Братман), виконане в стилі українського модерну. Після Куренівської трагедії район здебільшого забудовано п'яти- і дев'ятиповерховими будинками, хоча збереглися поодинокі будівлі XIX — початку XX ст.

На сьогодні ця місцевість межує з Подолом, Оболонню, Приоркою, Сирцем. З 1834 року входить до меж Києва.

Кухмістерська слобідка лежить на території сучасного житлового масиву Березняки. Відома ще на початку XVIII ст. Назва походить від розміщених тут кухонь (від нім. «кухмістер» — кухар), які обслуговували військові частини, що з 1706 року брали участь у будівництві Старої Печерської фортеці [2].

Лук'янівка. Назва походить, за багатьма джерелами, від імені цехмістра (старости) швацького цеху Лук'яна Олександровича, який мешкав з 1845 року. Разом з тим назва «Лук'янівка» відома раніше, ще з 1820 року як селище Лук'янівське. У 1824 році зазначалося, що в передмісті Лук'янівки є хутір золотаря С. Стрельбицького. За переказами, у XVII ст. землі належали козаку Лук'яну. Звідси і назва місцевості, що найбільш імовірно.

Центральна площа цієї місцевості — Лук'янівська. Головна вулиця — Мельникова (колишня Велика Дорогожицька). З історичної забудови збереглися такі визначні споруди, як Олексіївський притулок для ді-

тей військових (1901–1902, архит. І. Кітнер) на вулиці Мельникова, 5; міські казарми, де розташовувалися відомі військові формування (1900–1912, архит., імовірно, І. Ніколаєв) на вулиці Мельникова, 24; колишня Шоста чоловіча гімназія (тепер — Інститут економіки), колишня фельдшерсько-акушерська школа (тепер — медичний коледж). Цікавим є також особняк у стилі модерн, орнаментований польовими квітами, під № 8 (архит. В. Безсмертний), що належав юристу Миколаю Грабарю — керівнику благодійного товариства, яке утримувало Рубежівську виховну колонію.

На вулиці Мельникова, 44 містилися також **єврейське кладовище**, від якого залишився лише фрагмент із декількома надгробками, колишня кладовищенська контора, перед якою був головний вхід до кладовища у вигляді кам'яної арки (1890-ті рр., архит. В. Ніколаєв). Нині, частково на єврейському і караїмському кладовищах, розміщено спорткомплекс, а в колишній кладовищенській конторі — тренувальну базу.

Лук'янівка простягається між вулицями Дегтярівською, Баггаутівською (до вул. Кмітів Яр) і Бабиним Яром.

Мишоловка розміщена між Багриновою горою, Китаєвим і Голосіївським лісом. Відома з 1618 року як поселення Мишалівка. Назва походить від збудованого тут млина, що перемелював різне збіжжя. До меж Києва ввійшла з 1923 року. Під час війни повністю була зруйнована. Сучасна забудова належить 1945–1955-м рокам.

Наводничі простягаються вздовж вулиці Старонаводницької, охоплюють частково бульвар Дружби народів, що прилягає до Дніпра, а також площу. На цьому місці, за часів Київської Русі-України, а можливо, і раніше, наводили понтонну переправу через Дніпро.

Печерськ лежить між Липками, Кловом, Звіринцем і Дніпровськими схилами. Назва походить від печер Києво-Печерської лаври. У XII ст. утворилося Печерське поселен-

**Храм апостолів Петра і Павла
(архит. О. Слєпцов).
Київ, Центральне кладовище на
Берківцях. 2000–2008**

ня навколо лаври і на місці с. Берестово, що в XVI–XVII ст. стало Печерським містечком. У XVIII ст., після спорудження Печерської фортеці, — адміністративний центр Києва. У 1830–1840-х роках, у зв'язку з будівництвом Нової Печерської фортеці, до складу цієї місцевості ввійшло с. Васильківські Рогатки. На території Печерська збереглися унікальні пам'ятки архітектури часів Київської Русі-України та XIX — початку XX ст.

У 1957 році тут створили парк Вічної Слави (архит. А. Мілецький, В. Бакланов, Л. Новіков) і меморіал Вічної Слави. У 1981 році зведено меморіальний комплекс «Історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» і ландшафтний парк ім. Є. Вучетича як складову цього ансамблю. У 2010 році відкрито пам'ятник Голодомору 1932–1933 років (автор — А. Гайдамака).

Приорка. Назва походить від власника — пріора (настоятеля) Домініканського монастиря.

**Дзвіниця Києво-Печерської лаври
(архіт. Й. Шедель, 1735–1745)**

Згідно з королівськими привілеями 1560, 1577 років та підтвердженням їх грамотами короля Сигизмунда III землі на р. Сирець, уздовж рік Ірпінь, Водиця, а також селищ Яснівка, Пріорка (Преварка), Мостище, Берківець — від Подолу до самого Вишгорода, у XVII ст. передали Домініканському монастиреві. У 1628 році в селищі Пріорка (Преварка) була заміська резиденція пріора Домініканського монастиря і слобода. Зауважимо, що основне населення цих земель — українці. З 50-х років XVII ст. селище перейшло у володіння Братського монастиря. У 1660-му році селище передали місту. З 1701 року воно підпорядковувалося Київському магістрату. У 1722 році тут спорудили дерев'яну церкву Георгія і Дмитрія.

У 1754–1764 роках, коли війтом став І. Сичевський, збудували млин і велику винокурню; кількість населення збільшилася до 300 осіб. У 1782 році власником хутора став церковний староста, міщанин Г. Балабуха, який мав винокурню, сад, два житлових покої, дві комори, сарай, стайню, льодовню. За його ініціативою в 1795 році церкву перебудували, після чого вона дістала назву Покровська [3]. У 1790 році Пріорка набула статусу селища міського типу.

У 1834 році Пріорку приєднано до четвертої міської частини Плаского (частина Подолу за Верхнім-Нижнім Валом) Подолу. Лежить між Куренівкою, Оболонню, Мінським масивом, Дачею Кульженка, селищем Шевченко, Вітряними Горами і масивом Мостицьким; включає урочища Забара і Коноплянка. У 1960–1980-х роках її майже повністю перепланували і перебудували. Між вулицями Полупанова і площею Т. Шевченка збудовано Вишгородський масив. Таким чином, історичні етнонаціональні особливості розвитку залишилися лише в назві.

Рибальський острів розміщений між Подолом, Київською гаванню і Оболонню. Дістав назву від поселення подільських рибалок. У XIX — на початку XX ст. тут існував Рибальський базар. У 1928 році збудовано судову верф заводу «Ленінська кузня». У 1965 році побудували Рибальський міст, що з'єднав його з Подолом. Нині проводять реконструкцію мосту.

Саперна слобідка лежить між Деміївкою, Бусовим Полем і Теличкою, між вулицею Великою Китаєвською, залізницею і шляхопроводом. Виникла в 40-і роки XIX ст. як селище саперного батальйону. У XIX ст. — на початку XX ст. розширена до Стратегічного шосе. У 1980-х роках, під час реконструкції Саперно-Слобідської вулиці, значну частину забудови XIX — початку XX ст. знесли.

Солдатська слобідка містилася на території сучасних вулиць Павлівської, Полтавської, Дмитрівської, Тургенівської, Гоголівської. Тут

у першій половині XIX ст. селилися відставні солдати.

Срібний кіл уходить до житлового масиву Позняки. Відомий із XVII ст. Імовірно, назва походить від надзвичайно чистої води в затоці Дніпра (з тюрк. «кол» — затока).

Татарка. Назва походить від мешканців цієї території. Тут у 40-х роках XIX ст. поселилися нижньгородські татари, які переважно займалися миловарінням і торгівлею. Їхні оселі спочатку містилися поблизу вулиці Татарської, а потім вони переселилися на Поділ, облаштувавшись біля Житнього ринку. Колишня забудова датована другою половиною XIX ст. і була малоповерховою (один — два поверхи). У 1960–1980-х роках її майже повністю замінили дев'ятиповерховими будинками. У 2000 році спорудили мечеть. Татарка розміщена між Подолом, Глибочицею, Щекавицею, Лук'янівкою, Юрковицею, Вовчим і Реп'яховим ярами.

Теличка простягається вздовж Дніпра між Видубичами, Звіринцем, Саперною слобідкою і Корчуватим. Назва походить від пасовища великої рогатої худоби. Нині — промзона.

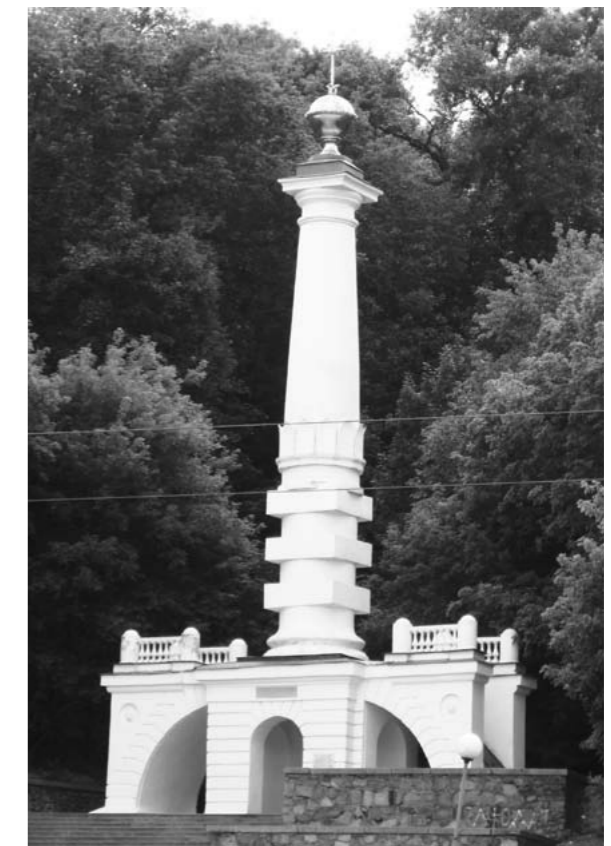
Теремки містяться між Голосієвом, Феофанією і Жулянами. Назва походить від типу стародавньої забудови, що мала вигляд теремів. Тут в основному мешкали старовіри. Відомі як володіння Софійського монастиря. З 1867 року місцевість була переведена у власність міста і мала назву «Софійська дача». Нині тут розбито два житлових райони: Теремки-II і Теремки-I. На Теремках збудовано іподром, льодовий стадіон та дві церкви.

Хрещатик. Хрещатий Яр простягається вздовж сходів від Володимирського узвозу до пам'ятника Хрещення Русі (магдебурзькому праву, архіт. А. Меленський). У джерелі, що протікало через Хрещатий Яр, хрестили дітей князя Володимира. У р. Почайні 988 року відбулося історичне хрещення киян. Сучасною вулицею Набережно-Хрещатицькою кияни йшли на хрещення (до XIX ст. вулиця мала назву Велика Хрещатицька, або Хрещатицька). Територія, що пролягала до місця хрещення, включаючи сучасну Поштову площу,

певний час мала назву Хрещатицьке урочище. З 1869 року сучасна вулиця Хрещатик дістала назву за близьким сусідством із Хрещатим Яром [2].

Яма (Ямки) була розміщена між вулицями Мечникова і Шовковичною. Тут були кузні й ремонтні майстерні з виготовлення карет і реманенту. У 1830–1840-х роках жителів, у зв'язку з будівництвом Нової Печерської фортеці, переселили в район Нової Забудови, а вулиця, де вони осіли, дістала назву Ямська.

Згідно з дослідженнями О. Попельницької [3] у Києві в першій половині XVII ст. домінуючим уважали українське населення. Серед релігійних общин діяли православні, католицькі й вірменські, зокрема, вірменська община мала право автономії та самоврядування. В опису Київського замку 1552 року й «Податкового тарифу» (1570) подано перелік національних меншин, як наприклад, вищещені татари, «ляхи», «литвини», «севру-

**Пам'ятник Хрещення (магдебурзькому праву) (архіт. А. Меленський).
Київ. 1802–1808**

ки», німці, італійці. У цей час Поділ зберігав функції міського політичного й економічного центру, тому ці відомості можна вважати узагальненими.

У XVIII ст. на Подолі дещо змінився національний склад міського населення. Верхнє місто лише почало відроджуватися. У 1726 році проживало двадцять дві родини греків, з 1750-х років були розквартировані військові Молдавського, Сербського, Хорватського гусарських полків, а також оселилися відставні військові.

У 1760–1790-х роках виникла німецька громада, що налічувала більше ста осіб, коштом якої 1771 року споруджено дерев'яну кірху св. Катерини (не збереглася).

Євреї, які в XIX — на початку XX ст. становили значний відсоток населення на Подолі, до XVIII ст. тут не проживали, оскільки в XV ст. Польсько-Литовська держава не дала їм права на проживання. У 1792 році єврейське населення Києва ледве сягало сімдесяти трьох осіб [6].

Зауважимо, що культові споруди, які належали тій чи іншій релігійній общині, будували в місцях компактного проживання відповідних етнічних груп. Так, до наших часів зберегла свою назву **вулиця Лютеранська**, на якій на початку XIX ст. діяло лютеранське кладовище. У XVIII ст. цю частину міста ще називали «німецькою горою». У 1855–1857 роках коштом німецьких колоністів, які тут мали садиби, було зведено Лютеранську євангелістську кірху (архіт. І. Штрот, П. Шлейфер). Кірху присвятили імператриці Катерині II, яка викликала німців для колонізації запорозьких земель після знищення Січі.

Вулиця Костьольна дістала назву від розміщення комплексу Олександрівського костюлу (XIX — поч. XX ст.), куди входили також будинок Домініканського монастиря, прибутковий будинок, сторожка, флігель для прислуги й господарський флігель з льохом. На початку XX ст. костюл збудували на місці стародавньої Лядської слободи, що містилася поблизу Лядських воріт міста Ярос-

лава [6]. Він став центром польської громади Києва.

Вулиці **Михайлівська**, **Софійська**, **Трьохсвятительська** вели до визначних православних храмів — Михайлівського Золотоверхого і Софійського соборів, Трьохсвятительської церкви. **Десятинна вулиця** і **провулок** є свідченням про колишнє існування однієї з головних перших православних церков — Десятинної. **Андріївський узвіз** історично пов'язаний з перлиною українського бароко — Андріївською церквою.

Вулиця **Стрітенська** вела до Стрітенської церкви. Чимало вулиць, що вказували на розміщення православних монастирів та церков, були розбиті на Подолі: **Братська**, **Спаська**, **Ільїнська**, **Фролівська**, **Миколи Притиського**, **Покровська**, **Борисоглібська**.

Назви вулиць **Стрілецька** й **Рейтарська** свідчать про те, що в XVII ст. тут розташовувалися російські військові формування одноіменних полків. Цю територію забудували ще за часів Київської Русі-України, але після монгольської навали вона опустіла.

У 1990 році центральній площі Подолу було повернуто її назву — **Контрактова**. Тут у XVII ст. проходили ярмарки, де укладали контракти на гуртовий продаж ремісничих виробів, промислових товарів і сільськогосподарської продукції, на купівлю й оренду поміщицьких маєтків, кредитні операції тощо. На ярмарки приїздили поміщики та купці з різних міст і країн: Австрії, Англії, Пруссії, Росії, Італії, Данії, Греції та інші. Вони були місцем проведення щорічного з'їзду дворян Південно-Західного краю. Однак із другої половини XIX ст. втратили своє значення. До 1927 року на Контрактовій площі проводили лише ярмарки. Таким чином, у минулому площа була осередком спілкування багатьох національностей [13].

Одним з ансамблів, де найяскравіше втілено риси українського національного зодчества в м. Києві, є вулиця Хрещатик повоєнної забудови (архіт. О. Власов, А. Добровольський, В. Єлізаров, О. Заваров, О. Малиновський,

Б. Приймак, В. Сазанський, А. Мілецький, П. Петрушенко та ін.).

Зокрема, в архітектурі й містозабудові непарного боку Хрещатика, між вулицею Архітектора Городецького й Бессарабською площею (архіт. О. Власов, А. Добровольський, Б. Приймак), національні особливості виявилися в ландшафтному розплануванні, де майстерно використано рельєф місцевості і створено унікальну за своїми архітектурно-художніми особливостями об'ємно-просторову композицію, яка досягнута розміщенням будинків на підвищених верхніх терасах і включенням озеленення.

На жаль, сьогодні вона дещо порушена двома новими висотними спорудами, що виникли на верхній терасі поблизу доміанти ансамблю — будинку на вулиці Хрещатик, 25.

Щодо непарного боку цієї вулиці, то риси українського бароко майстерно втілені в оздобленні фасадів, а саме: використання кераміки, картушів, окреслених дрібнопрофільними карнизми, витих колонок (до речі, характерних для творчості О. Сластіона), національних орнаментів [7; 8].

Варто нагадати, що в 1950-му році відновили й надбудували ансамбль сільськогосподарського і лісотехнічного інститутів (нині — Національний університет біоресурсів і природокористування України, архіт. П. Петрушенко, В. Сазанський). У 1925–1930-х роках у формах українського необароко ансамбль звів архітектор й етнограф Д. Дяченко. При відновленні ансамблю риси національного стилю збережено [9].

Серед окремих будинків, де найяскравіше виявилися риси українського національного зодчества, можна виокремити споруди періоду довоєнної та повоєнної забудови. Привертає увагу низка окремих будинків у стилі українського архітектурного модерну [8]: збудований у 1907–1908 роках дім І. Щитковського (архіт. В. Кричевський), головний вхід якого виконаний у вигляді ганку, що накритий вальмовим дашком із блакитно-зеленої черепиці. Шестикутний, трапецієподібної форми дверний про-

різ оздоблений трикутними мініатюрними нішками, які обличковані синьо-зелено-жовтими глазурованими плитками. У поєднанні з вертикальними прорізами вони імітують квітку або бутон на стеблі. Такі прийоми застосовані у вищезгаданому Міському училищі ім. М. С. Грушевського на Куренівці, у житлових будинках на Паньківській, 8 (1910, архіт. М. Шехонін), у будинку школи Першого комерційного товариства вчителів у провулку Чеслава Белінського (1910–1912, архіт. В. Коробцов), у житлових будинках на вулицях Полтавській, 4, Микільсько-Ботанічній, 14, Кудрявській, 8.

Щодо виявів українського національного зодчества передвоєнної архітектури, то варто також виокремити необароковий напрям, відтворений, окрім будинків лісотехнічного й сільськогосподарського інститутів (архіт. В. Дяченко), у споруді залізничного вокзалу в Києві (1928–1932, архіт. О. Вербицький), головний вхід, вестибюль та зали очікування якого подані у формі великого шестикутного картуша. Використанням стилю народної архітектури вирізняються будинок ресторану «Рів'єра» з танцювальним майданчиком на схилах Дніпра (1936–1937, архіт. А. Добровольський, Н. Чмутіна), проект водно-спортивного комбінату профспілок (архіт. А. Добровольський та ін.) [7; 8].

Серед будинків повоєнної забудови привертає увагу особняк на вулиці Артема, 46 (1945, архіт. А. Добровольський), в оздобленні фасадів якого використано український національний орнамент [7]. У 1949 році було зведено будинок навчального закладу на Подолі на вулиці Фрунзе, 9, в архітектурі якого гармонійно поєднано риси давньоруського й українського зодчества (архіт. О. Малиновський, А. Мілецький) [7].

Окремі впливи національного зодчества можна простежити і в архітектурі 1960–1980-х років. Заслуговує на увагу Будинок народної творчості на бульварі Тараса Шевченка (архіт. М. Левчук).

Окремі сучасні творчі архітектурні колективи зауважили на використанні народних

традицій у новій архітектурі міста (ГПП ТАМ «Шкрогоаль», Архітектурно-будівельна компанія «Жежерін», ТОВ НПАБ «Ліценз і Арх» (дир. О. Слепцов)).

Таким чином, у сучасному культурно-інформаційному просторі ще збережено озна-

ки етнокультурної спадщини, які найяскравіше віддзеркалені в топоніміці історичних місцевостей, в окремих ансамблях і спорудах передвоєнної та повоєнної архітектури, у деяких проектах сучасних творчих архітектурних колективів.

1. Історія Києва: стародавній і середньовічний Київ / Ю. Ю. Кондуфор та ін. – К. : Наукова думка, 1986.

2. Вулиці Києва : довідник / А. Е. Курдицький. – К. : УРЕ, 1995. – С. 265–284.

3. Попельницька О. Історична топографія Київського Подолу XVII – початку XIX ст. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2003. – 300 с.

4. Розвидовский П. Записки о киевском Доминиканском монастыре // [Болховитинов Е.] Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии. – К., 1825.

5. Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 36. – № 18; С. 52. – № 117.

6. Шероцький К. В. Київ : путівник, репринтне відтворення випуску 1917 р. – К. : УКСП «Кобза», 1994. – 373 с.

7. Київпроект – 70 років / І. П. Гордєєв, К. П. Кафієв, О. Л. Овдій. – К. : Видавн. дім. А+С, 2007. – С. 162, 163, 148–179, 184.

8. Чепелик В. Український архітектурний модерн. – К. : КНУБА, 2000. – 377 с.

9. Товстенко Т. Етновияви в стилевих рисах сучасної архітектури Києва // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 6. – С. 23–30.

10. Похилевич Л. І. Краєзнавчі праці. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2007.

11. Товстенко Т. Д. Своєрідність розвитку розпланування та забудови Верхнього міста в Києві, їх містобудівна, історична, культурна і композиційна цінність // Теорія і історія архітектури і містобудування. – К. : НДІТІАМ, 2005. – С. 227–243.

12. Київ : енциклопедичний довідник / А. В. Кудрицький. – К. : УРЕ, 1985. – 759 с.

13. Архітектура України у Державних преміях 1941–2007 / М. М. Дьомін, Н. М. Кондель-Пермінова, А. О. Пучков. – К. : Центр іст.-містобудівних досліджень, 2008. – С. 108, 194, 196, 214.